

SHARLOTTA BRONTE IJODIDA AYOLNING IJTIMOIIY MAVQEI

Darvishova Gulchexra Kenjabayevna

O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, PhD

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada ayollarning jamiyatdagi o'rni va ularning ijtimoiy faolligini oshirish doimo dolzarb masala ekanligi, ayol tasvirini yaratish orqali Charlotta Bronte jamiyatning ijtimoiy holatini ko'rsatganligi yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: jamiyat, feministik, ijod, ijtimoiy jarayon, huquq, teng, ayol qadrgimmati, hissa qo'shmoq.

АННОТАЦИЯ

В данной статье подчеркивается, что повышение роли женщин в обществе и их социальной активности всегда является актуальным вопросом, что Шарлотта Бронте показала социальное состояние общества, создав образ женщины.

Ключевые слова: общество, феминистка, творчество, социальный процесс, закон, равные, женское достоинство, внести свой вклад.

ABSTRACT

This article emphasizes that increasing the role of women in society and their social activity is always a topical issue, that Charlotte Bronte showed the social state of society by creating the image of a woman.

Key words: society, feminist, creativity, social process, law, equal, feminine dignity, contribute.

KIRISH

Yozuvchilar adabiyotni jamiyatning shaffof ko'zgusi sifatida qabul qilar ekanlar, ob'ektiv yondashilgan asarlarga umrboqiy ekanligiga amin bo'ladilar. Adabiyotning mangu mavzusi – ayollar, nafaqat ayol yozuvchilar, balki erkak yozuvchilar asarlarida ham o'ziga xos tarzda ifoda etilgan bo'lib, adabiyotshunoslikda bunday yondashuv feministik tanqidchilik nomi bilan yuritiladi. Feministik tanqidchilik adabiyotga rasmiy ravishda 1960 yillarda kirib keldi, ammo bu jarayongacha ikki asrlik ayollar huquqlari va ularning jamiyatdagi o'rni xususida yozilgan asarlar va ayol erki uchun kurashgan yozuvchilar ijod qilgan bo'lib, ular tom ma'nodagi feministik tanqidchilikning poydevoriga asos solgan edilar. Jumladan, Mari Uolstonkraftning "Ayol huquqlari himoyasi" ("A Vindication of the Rights of Woman" (1792)), Jon Styuart Milning "Ayolni bo'ysundirish" ("The Subjection of Woman" (1869)), Margaret Fullerning "O'n to'qqizinchi asrda ayol" ("Woman in the

Nineteenth century” (1845)) kabi asarlari o’z davri va feminist tanqidchilikning shakllanishida muhim rol o’ynaydi.

Sharlotta Bronte asarlari dastlab Kurrer Bell taxallusi ostida nashr qilingan paytlaridayoq muallifning jamiyatdagi mayda ikir-chikirlargacha ilg’ay olish qobiliyatidan va matnda ayollarga xos jozibador so’zlarning ishlatilishi orqali ijodkorning ayol ekanligi bashorat qilingan edi. O’zi voyaga yetgan muhit va ijtimoiy jarayon Sharlotta Bronteni ayollarning badiiy asarlardagi himoyachisiga aylantirdi. Adiba demokratiya va ayollarning qadr-qimmati uchun hukumatning

siyosat, iqtisodiyot va boshqa sohalardagi hissasi uchun kurashgan feminist yozuvchidir. Uning ayollar teng huquqliligiga bag’ishlangan asarlarining aksariyati shaxsiy tajribalariga asoslanganligini tasdiqlash mumkin.

Bundan tashqari, “Jeyn Eyr” romani misolida yozuvchi jamiyatdagi mavqega intiluvchi va tajribali ayolni o’zida mujassam etgan. Asar katta shuhrat qozondi va uning muallifi taniqli ingliz realistik yozuvchilari qatoriga qo’shildi. “Jeyn Eyr”, shubhasiz, Sharlotta Brontening eng yaxshi adabiy asaridir. Romanda ko’tarilgan munozarali muammolardan biri –ayolning jamiyatdagi mavqei. Roman qahramoni ayollarning erkaklar bilan teng huquqqa ega bo’lishi kerakligini qo’llab-quvvatlaydi. Shuningdek, asar jamiyatning ijtimoiy, tarixiy va madaniy kelib chiqishi va feminizmning asosiy jihatlari hamda Jeynning tajribalarini batafsil tahlil qilishga bag’ishlangan bo’lib, ushbu tadqiqot natijalariga ko’ra, muallif va qahramon asta-sekin feminizm, mustaqillik va tenglikka erishishga urg’u berganligi aniqlandi.

Ayollarning jamiyatdagi o’rni va ularning ijtimoiy faolligini oshirish doimo dolzarb masala bo’lib kelgan. Binobarin, jahon adabiyotida ayol obrazi o’zining mislsiz fazilatlar bilan muhim ahamiyatga ega. Shuni ta’kidlash kerakki, ayol tasvirini yaratish orqali Sharlotta Bronte jamiyatning ijtimoiy holatini ko’rsatishni maqsad qilgan. Adiba Viktoriya davri sahnasida zulmatda alanga kabi jamiyatning azoblangan qalblarini yoritdi va kitoblari orqali ayollarga jamiyatdagi rolini ko’rsatib berdi. [1]

Badiiy olami noyob integratsiyalashgan axborot tizimi va badiiy madaniyat fenomeni sifatida bir qator kommunikativ ob’ektlarga qaratilgan. Bularga muallifning matni, voqelik, kontekst va o’quvchining fikri kiradi. Muallifning haqiqiy hayoti va u yashagan davrning asarlari syujeti bilan uyg’unlashishi Sharlotta Brontening adabiy dunyosini tashkil etganligi va uning adabiyotdagi mavqeiga egaligidan dalolat beradi. Romantika va satirik realizmning uyg’unligi bir necha asr davomida deyarli barcha ayol yozuvchilarning uslubi bo’lib kelgan. Bolaning yoki yosh ayolning ruhiyat manzaralari, uning lirikasi va ayol dunyoqarashidan kelib chiqqan muhabbat tasviri uning samarali yangiliklari edi. SH.Brontening fikricha, ta’lim barcha ijtimoiy

muammolarning kalitidir va maktab tizimini takomillashtirish va ta'lim berish orqali kapitalizmning salbiy xususiyatlarini yo'q qilish mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD

Jahon va o'zbek adabiyotshunosligida Viktorian davri adabiyoti, realistik printsipalar, Viktorian davri adibalari, feminizm va feministik adabiyot taraqqiyoti, poetikaning muayyan davr ijodkorlari yoki alohida yozuvchi ijodi misolida individuallik va qiyosiy-tipologik umumlashma tahlili kabi ilmiy-nazariy muammolar g'arb adabiyotshunoslari G. Mur, A. Razin, F.Brentano, R. Pauell, J. Defo, K. Messenjerlar tomonidan tadqiq qilingan.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Sharlotta Bronte jamiyatdagi ayollar ahvolidan to'la xabardorligi bois, erkak taxallusi "Kurer Bel" nomi ostida birinchi romanini nashr ettiradi. Adiba XIX asrning eng taniqli ayol yozuvchisidir, ammo u qaysidir ma'noda ko'proq tipikdir. Biroq u Dikkens singari unchalik katta romannavis emas, undan tashqari u tor doiraga mansub edi. Uning doirasi tor hayotiy qoliplar va shaxsiy mushohadalar bilan chegaralangan. Darhaqiqat, adiba asarlari vaqt sinovidan o'tdi va tor doirada yozilganiga qaramay, har bir davr kitobxonini hamda olimlarini jalb qila oladigan darajada badiiy-estetik jihatdan hayratlanarli edi. Adiba romanlarida o'z hayoti aks etib, uch marta u o'zi tasavvur qilgan, ko'rgan yoki his qilgan voqea-hodisalarni qalamga oldi. "Jeyn Eyr" da tasavvuridagi hayotni tasvirlagan bo'lsa, "Vilet" da uning haqiqiy axloqiy hayoti aks etadi. "Sherli" romanida esa, u ozgina bo'lsa ham, insoniyat jamiyati haqida nimalarni ko'rganligini namoyon etadi. Shuning uchun uning har bir kitobi juda ajoyib xususiyatga ega, "Jeyn Eyr", "Vilet" va "Sherli" ning eng yaxshi qismlari shunchaki badiiy mashqlar emas, balki yurakning yig'isi; qasddan o'z-o'zini tanitmoq emas, balki o'z-o'zini majburiy fosh qilishdir.

Aslida Bronte qahramonlari deyarli bir xil bo'lib, ular adibaning o'zi ekanligi, shu bois asarlarida biografik yondashuv ustunlik qilishini rad etib bo'lmaydi. Uning ijod doirasi nafaqat shaxsning his-tuyg'ulari va taassurotlarini to'g'ridan-to'g'ri ifoda etish bilan cheklangan. Uning so'nggi cheklashlarida, biz uning romannavis sifatida ajralib turadigan haqiqatiga duch kelamiz. U yaratgan dunyo uning o'zigagina tegishli bo'lgan mavzu bo'lib, o'z ichki dunyosi – uning g'oyalari va tasvirlari shakllangan ruhiy olamidir. Bu, albatta, hech qachon o'z fe'l-atvori haqida hech narsa yozmaydi, degani emas. U hikoya qiluvchi va hikoyadan tashqaridagi hodisalar bilan aloqada bo'lganidek, harakatda, xarakter va shaxsiyatda namoyon bo'ladi. Faqat

Sharlotta Bronte xayolining dunyoga munosabati aksariyat roman yozuvchisidan farq qiladi.

Sharlotta Bronte inson qalbining faqat birgina qismiga zarba berdi va bu – eng kuchli haqiqat sifatida insoniyatning e'tiborini zamonlarosha o'ziga jalb qilib kelmoqda. “Sherli”da xayolotning o'zi gapiradi va xayol yagona ustoz bo'lsa, u g'alati, o'tli ehtirolarga, talqin qilish qiyin bo'lishiga ishonch hosil qiladi. Ulardan ilhomlanib, inson hayotining ba'zi bir qirralarini o'ziga xos bo'lmagan tarzda xolisona tasvirlaydi. [2]

Muallif ayol yozuvchilarga qo'yilgan cheklovlarni tan oladi, lekin uning azoblanishini yoki hech bo'lmaganda unga ta'sirini rad etadi va uning umumiy betarafligini talab qiladi. U ismining jinsi haqida munozara qila olishi mumkin edi, lekin u haqiqatan ham jasur ayol bo'lsa, nima uchun asl ismi ostida yozishga jur'at etmasligini tushuntira olmasdi. Sharlotta Bronte tabiatan ta'sirchan edi, u asarlarini yozishda o'z oilasidan qisman ixtiyoriy ravishda yakkalanib qolganligi, shuningdek, o'sha davrning madaniy muhitiga ta'sir qilgan romantizm erasi sababli tabiat va hissiyotni o'rganishga ko'proq urg'u berib kelgan.

Ingliz adibasi Virjiniya Vulfning “Jeyn Eyr” va “Momoqaldiroq dovoni”ni qiyosiy tahlil qilarkan, “Momoqaldiroq dovoni” uslub va badiiy mahorat yuzasidan “Jeyn Eyr”dan yuqori turadi, deb baholaydi. Vulf e'tiroficha, Emili Bronte opasi Sharlotta Brontedan realizm nasrida ustunlik qiladi. Sharlotta Bronte asarlarida esa ingliz romantizm an'analari kuchli bo'lib, Bayronik personajlarni yaratishi bilan ham asoslash mumkin. Sharlotta Bronte e'tirozlari nafaqat ijtimoiy rakursda, balki adabiyot sahnasida ham e'tiborli edi. Adiba erkak romantizm ijodkorlari tomonidan progressiv va regressiv oqimlarni qamrab oluvchi adabiy qoidalarni rad etar edi.

Adabiyotda ham ayollarga xos yozish uslubi, novatorlik mavjud bo'lishi lozim, chunki har ikkala jinsning o'z dunyoqarashi va o'z mezonlari borligini adiba e'tirof etgan. Barcha sohalarda romantizm harakati tamoyillarini o'rganish ushbu tadqiqot doirasidan tashqarida bo'lib, Bronte ijodiga tegishli jihatlar bilan cheklangan. Xususan, Bronte romantizmga o'zi tan olgan fazilatlar – sub'ektivlik, ijodiy tasavvur va hissiy intensivlik nuqtai nazardan qiziqdi. Ingliz romantizmini erkak shoirlar shakllantirsa-da, bu ayollarni romantika tajribasi markazidan ajratmagan. Bu holat Bronteni Kristin Batters tomonidan ilgari surilgan “san'atning romantik tushunchalarini ayol fikriga bo'lgan reaksiyalarni baholash zarurligiga qarshi instinktiv, ratsional bo'lmagan faoliyat sifatida muvofiqlashtirish muammosi”ga qarshi turishga majbur qildi. Kristin Battersning ta'kidlashicha, ayol mavzusi Bronte romantizmining asosiy elementi bo'lgan.

Bronte shunchaki obro'-e'tibor emas, balki ayollarning ishqiy mavzularini o'zgartirish uchun ularni alohida holatlaridan voz kechishga majbur qildi. U bu maqsadiga o'zining feministik romantizmni ifoda etish uchun g'oyadan foydalangan yangicha qahramon turini yaratish orqali erishdi. [3] Garchi bu o'ziga xos qahramonning o'tmishi voyaga yetmaganlar davrasida kuzatilgan bo'lishiga qaramay, uning zafari birinchi marta "Jeyn Eyr"da to'liq amalga oshirildi. Sharlotte

Bronte o'z ijodi davomida romantizmning o'ziga xos formulasi – erkaklar ayollarning nafis va jozibali nutqining ta'sirchanligini nozik ilg'ashlarini o'z qahramonlari orqali ifodalaydi. Biroq romantik shoirlarning o'zlari singari Bronte nutqning chegaralarini tushunishini namoyish etadi. Sharlotta Bronte "Jeyn Eyr" romani orqali yozuvchi sifatida o'z obro'sini qozondi. Bu haqiqatan ham ayollarning jamiyatdagi roli va ularning erkaklar bilan teng xuquqli ekanligini aks ettiruvchi asar edi. Garchi uning janr tanlovi o'z jinsidagi yozuvchilar bilan tenglashtirsa ham, Brontening romanlari an'anaviy ayol yozuvchilarning uslublariga to'g'ri kelmaydi, ular hatto noma'lum bo'lsa ham, o'z asarlarini Brontega "xonim" kompozitsiyasi sifatida taqdim etgan holda, ongli ravishda erkak yozuvchilar bilan raqobatlashishni tanlagan. Garchi u Elizabet Gaskell va Garnet Martme kabi yozuvchilardan ilhomlangan bo'lsa-da, Elizabet Barrett Brauning singari davrning mashhur shoirlarining asarlariga ahamiyat bermadi.

Xelena Moglen mashhur Sharlotta Brontening "Jeyn Eyr" kitobida aks etgan romantik ildizlar haqida yozadi. Moglen Bronte romantizmini Bayronik bo'g'in bilan cheklaydi, bu yozuvchining feministik mustaqilligiga qarshi bo'lgan ta'sirdir. Shunday qilib, u Bronte o'zini ayol yozuvchi sifatida tanishtirishi uchun romantizmdan voz kechishi kerak, deb ta'kidlaydi. Iren Taylarning tahlili shuni ko'rsatadiki, Brontening o'zini muallif sifatida qabul qilishi va uning romantizmining ahamiyatiga turli xil yondashishni taklif qilish, roman yozish mahoratining takomillashuvi Bronteni ayol yozuvchi sifatida rivojlanayotganligini namoyish etadi. Bronte o'zini yozuvchi deb bilgan va uning mualliflik shaxsiyati bolaligidanoq mustahkamlangan. Kristin Aleksandr uning rostgo'yiligini ta'kidlaganidek, garchi ular nashr etish uchun mo'ljallanmagan bo'lsa ham, "deyarli barcha qo'lyozmalarini o'rganish va imzolashda", "muallif sifatida uning roldan xabardorligini aks ettiradi". Aynan uning mualliflik shaxsiyati "Jeyn Eyr"ning tanqidiga asoslangan ishlarga munosabatida namoyon bo'ladi. Bronte tanqidchining noroziligiga o'z noroziligini qo'shib, shunday deydi: "Men sizga erkak ham, ayol ham emasman – men sizning oldingizga faqat muallif sifatida kelaman.

Bronte asarlarida gender masalasi olib tashlanishiga va unda erkak yozuvchilarga berilgan erkinlikka ega bo'lishga imkon berildi. O'zining romanlarini

jamoat muallifi roliga ishora qilganda, uning erkak kishining ismi asosida tanlangan taxallusi Karer Bellning asarlari sifatida taqdim etib, Bronte jins bilan bog'liq muammolardan bosh tortdi. Ayol yozuvchilari boshqalarning baxtiga sadoqat ila xizmat qiladigan, o'zlarining uy sharoitlariga mos keladigan xonimlar haqidagi so'zlari uchun maqtovg'a sazovor bo'lishgan. [4] Hatto she'riyat ham ma'qul edi, chunki ular odamlarning jiddiy va siyosiy ishlariga qarshi chiqish uchun tahdid solmasdilar. Yozuvchi ayollarning ijodiy mashqlari adabiy dunyoda cheklangan doirada saqlangan. Bundan farqli o'laroq, Bronte namunali ayol yozuvchilar izidan emas, balki o'z tasavvuriga ergashishi kerakligini aytadi. Charlotta fikrlari orqali jamiyatni adolatsiz va ayollarga teng emas deb ta'kidlaydi.

Muallif asarlarida ayollar mustaqilligi mavzusini tarannum etadi. Uning badiiy talqinicha, sevgi tufayli aqlingizni yo'qotmaslik va orzularingizga xiyonat qilmaslik kerak. Ayol o'z maqsadlariga erishish huquqiga ega. Erkak va unga bo'lgan his-tuyg'ulari uni cheklemasligi kerak. Xonimning hayoti nafaqat bolalarni tarbiyalash va eriga xizmat qilish bilan bog'liq.

Yozuvchi o'zining da'volarini o'zining hayotiy tajribasi bilan isbotladi. U halollik bilan turmush farovonligining kamsitadigan taqdirini chetlab o'tib, pul topdi. Shuningdek, ta'lim-tarbiya mavzusini ham ko'taradi. Yosh Jeyn, amakisining bolalari tarbiasiz va umuman yoqimsiz shaxslar bo'lib ulg'aygan paytda, yolg'izlik va ota-onasining yo'qligiga qaramay, mehribon va tushunadigan bo'lib o'sdi. Ularning onasi bor edi, ular yaxshi ma'lumotga ega edilar, lekin onaning xuddi shu cheklangan ongiga ergashib, oilaning barcha injiqliklariga berilib ketishi ularni shunday ahvolga soldi. Ular juda shafqatsiz bo'lib, kambag'al odamlardan nafatlanishar edi. Bezorilikka, o'ziga nisbatan mehr-muruvvatning yo'qligiga qaramay, Jeyn ajoyib insonga aylandi. Bunda gap unga ta'sir qilgan tashqi omillarda emas, balki o'zida, xarakterida va o'zini-o'zi tarbiyalashida edi. Ta'lim mavzusi oila va undagi munosabatlar mavzusi bilan kesishadi. Albatta, ushbu ijtimoiy muassasa shaxsga jiddiy ta'sir ko'rsatadi, shuning uchun ota-onalar farzandlarining kelajagi uchun o'zlarining javobgarligini to'liq anglashlari kerak.

Shu bilan birga, ushbu muqaddas rishtalarning yo'qligi insonga o'z taqdiridan voz kechish huquqini bermaydi. Yo'qotilgan muhabbat, yaqinlaridan birma-bir ajralish iztirobi, taqdirning quyunli girdobiga qaramay, o'sishi va rivojlanishi kerak. Shuningdek, muallif hayot yo'lini tanlash qiyinligi muammosini ham ochib beradi. Xarakterning qat'iyatliliigi va uning boshqa hayotni orzu qilishi va yuksak muvaffaqiyatga erishishi mumkinligini anglashi unga yangi kelajak va yangi kashfiyotlar yo'lida shu qadamni tashlashga yordam beradi. Erkak va ayol o'rtasidagi sevgi, muhabbat mavzusi, ijtimoiy maqomdagi farqni tan olish, bartaraf etishdagi

qiyinchiliklar, ikkala adashgan va mag'rur odamlarning ziddiyati, qo'rquvni yengishda hayotdagi to'siqlar va qiyinchiliklar adiba asarlarining mazmun-mohiyatini tashkil etadi. [5] Asarning asosiy g'oyasi shundan iboratki, ayol erkakka bog'liq bo'lmasligi kerak. Agar u o'zi biror narsaga erishmoqni niyat qilsa, demak u bunga mustaqil harakat qilishi kerak. Ayol turmushda ham o'z o'rnini saqlab qolishga intilishi, hatto jamiyatda tengsiz mavqega ega bo'lsa ham, u o'z qadr-qimmatini saqlab qolishi va qulga aylanishiga yo'l qo'ymasligi kerak. Erkinlik yo'li tikanlidir, muallif buni yashirmaydi, xonim uchun halol pul topish hali ham qiyin vazifa bo'lib qolmoqda, chunki ko'p odamlar o'tgan asrlardagi stereotiplar bilan yashaydilar.

Shunday dolzarb muammolarga yechim izlagan mazkur asar o'z badiiy qiymatini yo'qotmagan, bugungi kunda ham ayol kitobxonlar o'zlarini bosh qahramon qiyofasida tasavvur etmoqdalar. Yozuvchi tashqi qiyofasidagi ko'rimsizlik va qiyin hayotiy sharoitga qaramay, ayol shaxsiy fazilatlariga ega bo'lsa, muvaffaqiyatga erishishi mumkinligini ta'kidlaydi. Bu – asarning asosiy g'oyasi. Ishonchli va sadoqatli juftni jalb qila oladigan tashqi go'zallik emas, balki mehr-oqibat, aql-zakovat, halollik, yorqin fikrlar va mehnatsevarlik sifatida talqin etiladi. Uni topish uchun inson taslim bo'lmaslik uchun o'ziga va printsiplariga sodiq qolishi kerakligi va ushbu shartlar o'z-o'zini anglashga yordam berishini ham ta'kidlaydi. Janr va mavzu jihatidan Sharlotta Brontening boshqa romanlaridan farq qiluvchi "Sherli" romani tarixiy, provintsial va ijtimoiy asar bo'lib, yozuvchining asosiy maqsadi o'rta sinf ayollarining ayniqsa yolg'iz ayollarning taqdirini yoritishdan iborat.

Muallif iqrori shuni ko'rsatadiki, u viktorian jamiyatidagi ayollarning taqdirini ijtimoiy tomonga o'zgartira olmasa-da, ularning ijtimoiy to'siqlarini badiiy ochib berish orqali o'quvchilar ongida ayollarning ham farovon hayot sari intilishlarini singdirishdan iborat. Ayollar mehnatining jamiyatda erkaklarniki kabi qadrlanmasligi, ayollar ham erkaklardek majburiyat va vazifalarini fidoiy bajara olishi mumkinligini asar bosh qahramoni Sherlida ko'rish mumkin. Garchi u ota-onasi vafot etgan bo'lsa-da, ulardan qolgan merosdan oqilona foydalanar edi. Mablag'ni oshirish yo'llarini o'ylab topar, qo'l ostidagilarni ish bilan ta'minlar, hatto hayriya ishlarini ham amalga oshirardi. Demak, bu personaj erkaklarga tenglashtirilgan personaj sifatida qabul qilinishga loyiq.

Muallif barcha asarlarida ayollarni ko'rish mumkin bo'lgan o'zgarmas makon – uy ekanligiga alohida urg'u beradi. Bekamu ko'st ta'minlangan baxtiyor ayollar uyda o'zlari uchun sevimli va tinch go'sha yarata oladi. Erkaklar – oila suyanchi, himoyachisi, ayollar esa ularga bo'ysunuvchi oila a'zolari. Bronte Viktoriya davri siyosiy manzarasi yordamida baxtsiz, chorasiz ayollargina jamiyatda ishlashga

majburligini ifodalaydi. Guvohi bo'lganimiz, "Jeyn Eyr"da Jeyn, "Sherli"da Sherli, "Shaharcha"da Lusi – personajlarning barchasi yashash uchun kurashishi, o'z yo'lini topishga harakat qilishi shart edi. Ularning homiylari yo'q, o'z kunini o'zlari ko'rishlari uchun, avvalo, ta'limga intilishadi va egallagan ma'lumoti orqali ish topishadi. O'n to'qqizinchi asr Yevropada ayollar uchun eng maqbul kasb sifatida Bronte guvernantlik va o'qituvchilikni ta'kidlaydi, deyarli barcha asarlarida ayol qahramonlarning kasbi yo guvernantka yoki o'qituvchi.

Mashhur Viktorian davri shoirasi Elizabet Barret Brouning "ayollar nikohda o'zligini yo'qotadi" ta'kidida xotin erning mulki sifatida qabul qilinishi kabi mazmun anglashiladi. Demak, ayollar jismonan va ruhan qaram bo'lishardi. Ularda erkinlik yo'q bo'lib, hatto nikoh sulhida ham kuyovlar "sening nimang bo'lsa, bari meniki, mening barcha mulkim ham meniki", deb barchaning oldida e'lon qilishlari kerak edi. Ayol bor mulki va huquqini eriga baxshida etar, nikoh uning eriga bo'ysunishi uchun ramziy ifoda edi. Jamiyatda ayollarga ko'rsatilgan zulm natijasida ularda aqldan ozish, telabalik alomatlari erkaklarnikiga nisbatan yuqori bo'lgan. Hatto qizlar bolaligidanoq barcha qonun-qoidalarga so'zsiz bo'ysunishlari uqtirib boriladi. Jeyn xarakteridagi isyonkorlik boshqa qahramonlar tilidan "*sociable and childlike disposition*", "*attractive and sprightly manner*" – kirishimlilik va bolalarga xos samimiyat, jozibali va yorqin xulq-atvorning yo'qligi tanqid qilinadi. Jeyn ham kelajakda jamiyatdagi boshqa baxtsiz ayollardek ishlashga majbur ekanligi asar boshida Jon Rid tilidan quyidagicha ta'kidlanadi: "you are a dependent, mama says; you have no money; your father left you none; you ought to beg, and not to live here with gentlemen's children like us, . . . all the house belongs to me, or will ... in a few years". Demak, viktorian jamiyatida ayol uchun mustaqillik salbiy tushuncha sifatida qabul qilinib, ular o'z jinsining baxtiyor vakillaridan farqli erkaklar bilan teng ishlashga, kurashishga majbur edilar.

Ayollarning ijtimoiy mavqei ularning otalari va erlarining mavqei bilan o'lchanadi. Moliyaviy ehtiyojmandlik Jane, Lucy kabi qahramonlarning o'ngida ham, tushida ham ta'qib qilardi. Ular hamisha ertangi kuni haqida o'ylashga majbur edilar. Jeyn alahsirab tushida: The question followed, "Where was I to go?" I dreamt of Miss Ingram all the night: in a vivid morning dream I saw her closing the gates of Thornfield against me and pointing me out another road; and Mr. Rochester looked on with his arms folded – smiling sardonically, as it seemed, at both her and me.

Sharlotta Bronte Buyuk Britaniyadagi turmush qurmagan, yolg'iz ayollarni rohibalar timsolida gavdalantiradi. Jeyn Lovudda qizlar maktabida ta'lim olgan kezarida ideal ayol "bokiralik, itoatkorlik, fidoyilik, ruhiy go'zallik va kamtarlik"ni o'zida mujassamlashtirishi haqidagi ma'lumotlarni keltiriladi. Bu turdagi

maktablarning asosiy vazifasi qizlarga dunyoviy ta'lim berish emas, aksincha, ularni rohibalikka tayyorlash bilan bog'liq edi. Lovudda Jeyn bilan ichki kontrastga asoslangan viktorian ideal ayol sifatlarini o'zida mujassamlashtirgan personaj Helen Bell hatto Jeynning dunyoqarashidan, o'y-fikrlaridan hayratlanardi. U Jeynga "You think too much of the love of human beings; you are too impulsive, too vehement... Why should we ever think overwhelmed with distress, when life is soon over, and death is so certain an entrance to happiness - to glory?", - deganida insonga emas Xudoga muhabbat ustunligini, barcha, shuningdek, Jeyn ham baxt, shon-shuhratga eltuvchi yo'l faqat o'lgandan keyin sodir bo'lishini his qilishi, tushunishi kerak edi. Helen Bell personaji bu qarashlari bilan viktorian ideal ayolining eng birinchi sifati – diniy ta'lim ta'sirini ko'rsatishga xizmat qiladi. Ammo Jeyn hech qachon rohiba bo'la olmasdi, bu uning tabiatiga mutlaqo to'g'ri kelmasligini yozuvchi quyidagicha izohlaydi: "If others don't love me, I would rather die than live". Jeyn uchun hayot manbai muhabbat, uni kimdir sevmasa, hatto o'zini o'ldirishga ham tayyor. [6]

"Jeyn Eyr" asarining viktorian davr an'analariga to'g'ri kelmaydigan tomoni – ish beruvchi va murabbiya o'rtasidagi chigal munosabatlar edi. Nikohsiz erkak bilan munosabat o'rnatgan ayolni faqatgina fohisha deb atash mumkin bo'lgan davriy oraliqda ijod qilgan Sharlotta Bronte mahorati jamiyatda o'rta qatlamga mansub yolg'iz ayollarni nafaqat erkaklar, balki ayollarning o'zlari ham munosib shaxs sifatida tan olmasliklarida ham namoyon bo'ladi.

Ayollarning huquqlari poymol bo'layotgan Yevropa hamjamiyatidagi gender tengsizlikning mohirona badiiy tasviri ham asardan o'rin olgan. Romandagi Berta obrazi orqali qaysidir ma'noda jamiyatda ayollarning oilaviy turmush tarzi oqibatida savdoyi bo'lib qolishi va shu holatda bunday ayollarning oila a'zolariga va eriga ortiqcha, kerakmas shaxsga aylanishlari tarixiy va badiiy haqiqat asosida ochib beriladi. Asar matnida garchi Berta Rochester va Jeyn munosabatlarida to'siq vazifasini bajarishi ko'rsatilsa-da, aslida Berta sabab sodir bo'lgan voqealar Jeyn va Rochesterni bir-biriga yaqinlashtiradi. Janob Masonning Berta tomonidan jarohatlanishi, Rochester xonasida Berta uyushtirgan yong'in sabab dastlab Rochester va Jeyn o'rtasida boshqalarga oshkor etilmaydigan sir, qiyin vaziyatda bir-birini qo'llash natijasida do'stlik paydo bo'ladi. Ular endi qalban bir-biriga o'zaro yaqin kishilarga aylanishganini anglash qiyin emas. Matn ostidan anglangan mohiyat Berta aynan Jeyn va Rochesterni bir-biriga yaqinlashtiruvchi qahramon ekanligi ochiqdanadi.

Berta murakkab xarakterli personaj bo'lib, u ayollarga xos bo'lmagan darajada jismonan kuchli va doimo erkaklarga xujum qiladi. Hatto, imkoniyat bo'lganda ham atrofidagi ayollarga umuman shikast yetkazmaydi. Berta va viktorian davri ayollari

ularning baxtsizligi uchun faqat erkaklar sababchi deb hisoblashar edi. Uning savdoyiligi birga yashab bo'lmaydigan turmushdan, toqat qilib bo'lmas nikohdan qochish uchun o'ylab topilgan strategiya edi. Bronte asarlarida ayollar dastlab o'zlariga ishonchli boshpana izlaydilar, ular uchun muqim yashay oladigan makon kerak. Ushbu tushuncha zamirida o'rta sinf vakillari garchi moliyaviy xarajatlarini o'zlari qoplay olsalar-da, ular ham turmush qurishni, oilali hayotda yashashni afzal ko'rishlarini anglash mumkin. Demak, "uy" kontsepti o'z ichiga keng qamrovli mustaqil ayoldan eriga itoatkor ayolga o'tish ko'prigi vazifasini o'taydi.

"I am independent, sir, as well as rich: I am my own mistress" – Jeynning mustaqilligi uning boyligi bilan kafolatlangan sahnalar viktorian ayollarining xayoliy ushalmas orzularini ifodalaydi. Qanday ayol o'ziga xo'jayin bo'lishi, o'zi xohlagan ishlarni qilishi mumkinligi davr uchun aqlbovar qilmas hodisa edi. Jeyn noan'anaviy, Viktoriya ayollaridan farqli yangi tipni shakllantirdi. U Rochester tomonidan o'z fikriga ega ayol sifatida qabul qilindi. Rochester Jeynni himoya qila oladigan darajada emasdi. Bu o'rinda erkakning jamiyatda va hayotda o'rnini topishiga ayol sababchi. Asar butunligicha ayol dominant voqealar asosiga qurilgan.

Muallif zamondoshlari erkak uchun xotini maslakdosh, do'st bo'la olishi mumkinligi haqidagi fikrni xayoliga keltira olmaydigan bir davrda eksklyuziv ayol personaji bilan ingliz realizmida yangi tendentsiyani boshlab berdi. Zodagon oilalardagi ayollar o'zlariga er tanlash huquqiga egaligi, faqatgina moddiyat sabab ayollar mavqei ko'tarilishi "Jeyn Eyr" asaridagi Ingrem xonim obrazi orqali ochib beriladi.

XULOSA

Sharlotta Bronte romanlarida ayolning oiladagi va jamiyatdagi o'rnini orqali adiba yashagan davr haqida tarixiy ma'lumotlarni olish mumkin. Feminizm masalalari Bronte asarlarida uch bosqichga ajratilgan holda ko'rsatiladi: baxtsiz bolalik, qahramon o'zligini anglash uchun ta'lim oladi va so'nggi bosqichda sevib, sevilib gender muammolariga yuzma-yuz keladi. Viktorian davri an'analari ta'sirida, asar so'ngida ayol personajlarning oilada rafiqqa sifatidagi baxtli hayotiga urg'u beriladi-yu, ijtimoiy faoliyati ochiqsigicha qoladi. Feministik tanqidchilik nuqtai nazaridan ham muallif asarlari mavzu va g'oyani maqsadli qamrab oladi hamda jamiyatda ayollar va ularning o'rnini muhim ekanligini ishonarlilik printsipi vositasida yoritib beradi.

REFERENCES

1. Bronte Ch. Jane Eyre adapted by Margery Green. – Macmillan Publishers Limited, 2009.P. 450
2. Bronte Ch. Jane Eyre. – London: Smith, Elder and Co., Cornhill, Third Edition, 1857. – P. 9.

3. Ernst S. The Letters of William, Dorothy Wordsworth: The Early Years, 1787-1805. – Oxford, 1967.P.276
4. Jahon adabiyoti jurnali, May, 2020. –B. 177. Sh. Ahrorova tarjimasi
5. Ruth B. More True than Real: Jane Eyre’s Mysterious Summons. 19 th Century Fiction. 29, 1974. – P. 127-143.
6. Schurz N. Reading in Detail: Aesthetics and the Feminine. – New York: Methuen, 1987.P. 295